O‘ZBEK TILINI O‘QITISHDA DIALOGIK VA MONOLOGIK NUTQNI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

https://doi.org/10.70728/orien.v07.i04.011

Axmedova Marhabo Farhod qizi
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek tilini o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning dialogik va monologik nutqini rivojlantirishning pedagogik hamda metodik asoslari yoritiladi. Shuningdek, o‘quvchilarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish, og‘zaki nutq faoliyatini rivojlantirish va til birliklaridan samarali foydalanish ko‘nikmalarini takomillashtirishga qaratilgan zamonaviy ta’lim texnologiyalarining didaktik imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: dialogik nutq, monologik nutq, nutqiy kompetensiya, interaktiv metodlar, nutq faoliyati, og‘zaki nutq, muloqot madaniyati, lingvodidaktika

TECHNOLOGIES FOR DEVELOPING DIALOGIC AND MONOLOGIC SPEECH IN TEACHING THE UZBEK LANGUAGE

Akhmedova Marhabo Farhod qizi
Urgench State University named after Abu Rayhan Beruni

Abstract: This article discusses the pedagogical and methodological foundations for developing students’ dialogic and monologic speech in the process of teaching the Uzbek language. It also analyzes the didactic potential of modern educational technologies aimed at forming students’ communicative competence, developing oral speech activity, and improving skills in the effective use of language units.

Keywords: dialogic speech, monologic speech, speech competence, interactive methods, speech activity, oral speech, communication culture, linguodidactics

Kirish. Bugungi globallashuv va axborotlashuv jarayonlari sharoitida ta’lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, muloqotga kirishish hamda o‘z fikrini erkin va aniq ifodalash ko‘nikmalarini shakllantirishdan iboratdir. Ayniqsa, ona tili ta’limi jarayonida o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish dolzarb pedagogik muammo sifatida namoyon bo‘lmoqda. Chunki til inson tafakkuri, madaniyati va ijtimoiy hayotining eng muhim vositasi bo‘lib, shaxsning jamiyatda faol ishtirok etishi, o‘z fikrini asosli bayon eta olishi hamda samarali muloqot o‘rnatishi aynan nutq faoliyatining rivojlanganlik

(cc) BY

darajasi bilan belgilanadi. Shu jihatdan o‘zbek tilini o‘qitish metodikasida dialogik va monologik nutqni rivojlantirish masalasi alohida ilmiy-metodik ahamiyat kasb etadi.

O‘zbek tili darslari nafaqat grammatik bilimlarni o‘rgatish, balki o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini shakllantirish, ularning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhim pedagogik jarayon hisoblanadi. Nutq faoliyatining asosiy ko‘rinishlari bo‘lgan dialogik va monologik nutq o‘quvchilarning ijtimoiy-madaniy muhitga moslashuvi, muloqot madaniyatining shakllanishi hamda tafakkurining rivojlanishida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Dialogik nutq muloqot jarayonida fikr almashish, savol-javob qilish, muhokama yuritish kabi kommunikativ faoliyatni o‘z ichiga olsa, monologik nutq esa o‘quvchining mustaqil fikrni izchil, mantiqiy va ravon bayon eta olish qobiliyatini namoyon etadi. Demak, ushbu ikki nutq shaklini uyg‘un rivojlantirish o‘quvchilarda til kompetensiyasini shakllantirishning muhim shartlaridan biridir.

Hozirgi zamon ta’lim paradigmasida o‘quv jarayoni shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv asosida tashkil etilishi, o‘quvchilarning nutqiy faolligini oshirishga xizmat qiluvchi innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llashni taqozo etmoqda. Shu sababli o‘zbek tili darslarida dialogik va monologik nutqni rivojlantirishda interaktiv metodlar, muammoli ta’lim, loyiha metodi, rol o‘yinlari, klaster, munozara va debat texnologiyalaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday metodlar o‘quvchilarning erkin fikr yuritish, muloqotga kirishish, o‘z nuqtai nazarini asoslab berish hamda nutqiy faoliyatini faollashtirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, o‘zbek tilini o‘qitish metodikasida nutqni rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlarni takomillashtirish, dialogik va monologik nutqni shakllantirishning samarali pedagogik texnologiyalarini ishlab chiqish va ularni ta’lim jarayoniga joriy etish dolzarb ilmiy-metodik vazifa hisoblanadi. Chunki nutqiy faoliyatning rivojlanganligi o‘quvchilarning tafakkurini kengaytirish, ularning ijtimoiy faolligini oshirish hamda shaxs sifatida kamol topishida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili (sharhi):

O‘zbek tilini o‘qitishda dialogik va monologik nutqni rivojlantirish masalasi lingvodidaktika, pedagogika va psixolingvistika fanlari kesishgan nuqtada o‘rganiladigan muhim ilmiy muammolardan biri hisoblanadi. Mazkur yo‘nalishda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar nutq faoliyatining nazariy asoslarini ishlab chiqish, o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish hamda til ta’limida samarali metodlarni qo‘llash masalalarini yoritishga qaratilgan.

Til o‘qitish metodikasi doirasida dialogik va monologik nutqni rivojlantirish muammolari bir qator olimlar tomonidan o‘rganilgan. Xususan, M.R. Lvov [5], I.E. Pasov [7] hamda N.M. Shanskiylarning [6] tadqiqotlarida o‘quvchilarning og‘zaki nutqini rivojlantirish, nutqiy ko‘nikmalarni shakllantirish hamda matn ustida ishlash

(cc) BY

metodikasi keng yoritilgan. Ushbu olimlar nutqni rivojlantirish jarayonida dialogik muloqot, savol-javob, munozara hamda matn asosida hikoya qilish metodlarining samarali ekanligini ta’kidlaydilar.

O‘zbek tilini o‘qitish metodikasida ham nutqiy kompetensiyani rivojlantirish masalasi ko‘plab olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Jumladan, Q. Yo‘ldoshev [1], H. Ne’matov [2], A. G‘ulomov [3], M. Mirtojiyev [4] kabi olimlarning ilmiy ishlarida ona tili ta’limining nazariy asoslari, nutq madaniyati, til birliklarini o‘qitish metodikasi hamda o‘quvchilarning nutqiy faoliyatini rivojlantirish masalalari tahlil qilingan. Ularning tadqiqotlarida o‘zbek tili darslarida o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirish, til birliklaridan kommunikativ maqsadda foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish muhim pedagogik vazifa sifatida e’tirof etiladi.

Shuningdek, zamonaviy pedagogika va lingvodidaktika yo‘nalishida olib borilgan tadqiqotlarda o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda kommunikativ yondashuv muhim ahamiyat kasb etishi ta’kidlanadi. Bu yondashuvga ko‘ra, til o‘qitish jarayonida o‘quvchilarni real muloqotga jalb etish, dialogik nutqni rivojlantirish, monologik bayon qilish ko‘nikmalarini shakllantirish hamda mustaqil fikr bildirishga o‘rgatish asosiy metodik vazifalardan biri hisoblanadi. O‘zbek tilini o‘qitishda dialogik va monologik nutqni rivojlantirish o‘quvchilarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirishning muhim omili hisoblanadi. Biroq zamonaviy ta’lim talablari, raqamli ta’lim muhiti hamda shaxsga yo‘naltirilgan pedagogik yondashuvlar nuqtai nazaridan mazkur muammoni yanada chuqurroq tadqiq etish, nutqiy faoliyatni rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali metod va texnologiyalarni ishlab chiqish zarurati mavjud. Shu bois dialogik va monologik nutqni rivojlantirishning zamonaviy pedagogik texnologiyalarini ilmiy-metodik jihatdan asoslash bugungi kun ta’limi uchun dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Muhokama. Til ta’limining asosiy maqsadlaridan biri o‘quvchilarda erkin fikrlash, muloqotga kirishish va o‘z fikrini mantiqiy hamda ravon tarzda ifodalash ko‘nikmalarini shakllantirishdan iboratdir. Shu nuqtai nazardan qaraganda, o‘zbek tilini o‘qitish jarayonida dialogik va monologik nutqni rivojlantirish o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Chunki nutq faoliyatining ushbu ikki shakli shaxsning ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishi, fikr almashish jarayonida o‘z pozitsiyasini ifoda eta olishi hamda tafakkurini rivojlantirishida muhim pedagogik ahamiyatga ega.

Dialogik nutq muloqot jarayonida ikki yoki undan ortiq shaxs o‘rtasida fikr almashish orqali yuzaga keladigan nutq faoliyati bo‘lib, u savol-javob, muhokama, munozara va suhbat shaklida namoyon bo‘ladi. Ta’lim jarayonida dialogik nutqni rivojlantirish o‘quvchilarning kommunikativ faolligini oshiradi, ularni erkin fikr bildirishga undaydi hamda muloqot madaniyatini shakllantiradi. Ayniqsa, o‘zbek tili darslarida dialog asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar o‘quvchilarning nutqiy

(cc) BY

faolligini oshirishga, til birliklaridan amaliy foydalanish ko‘nikmalarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Dialogik nutq orqali o‘quvchilar fikr almashish jarayonida tilning leksik va grammatik imkoniyatlarini faol qo‘llashni o‘rganadilar.

Monologik nutq esa shaxsning o‘z fikrini mustaqil tarzda, izchil va mantiqiy ketma-ketlikda bayon etishiga asoslangan nutq shaklidir. Bu turdagi nutq o‘quvchilardan muayyan mavzu yuzasidan fikr yuritish, voqea-hodisalarni tasvirlash, matnni qayta hikoya qilish yoki o‘z munosabatini bildirish kabi ko‘nikmalarni talab etadi. Monologik nutqni rivojlantirish o‘quvchilarda mustaqil tafakkurni shakllantiradi, ularning nutqiy madaniyatini boyitadi hamda mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Shu bois o‘zbek tili darslarida hikoya qilish, matn ustida ishlash, esse yozish, taqdimot qilish kabi metodlardan foydalanish monologik nutqni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, dialogik va monologik nutqni rivojlantirish samaradorligi ko‘p jihatdan ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan pedagogik texnologiyalar bilan bog‘liq. Zamonaviy ta’lim metodlari - interaktiv o‘qitish usullari, muammoli ta’lim, rol o‘yinlari, munozara va debat texnologiyalari o‘quvchilarning nutqiy faoliyatini faollashtirishda samarali vosita hisoblanadi. Bunday metodlar o‘quvchilarni dars jarayoniga faol jalb etib, ularning muloqotga kirishish qobiliyatini rivojlantiradi hamda nutqiy ko‘nikmalarini mustahkamlaydi.

Dialogik va monologik nutqni rivojlantirish jarayonida o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, individual qobiliyatlari hamda til tayyorgarligi darajasini hisobga olish muhimdir. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim yondashuvi asosida tashkil etilgan dars jarayonida o‘quvchilar o‘z fikrini erkin ifoda etish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu esa ularning nutqiy mustaqilligini oshiradi hamda til o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyasini kuchaytiradi.

Xulosa. O‘zbek tilini o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish ta’limning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Nutq faoliyatining asosiy ko‘rinishlari bo‘lgan dialogik va monologik nutq o‘quvchilarning kommunikativ madaniyatini shakllantirish, ularning fikrlash doirasini kengaytirish hamda ijtimoiy muloqotga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois ona tili ta’limida ushbu nutq shakllarini rivojlantirishga qaratilgan samarali pedagogik yondashuv va texnologiyalarni qo‘llash zarur hisoblanadi.

Tadqiqot jarayonida dialogik nutq o‘quvchilarning muloqotga kirishish, savol-javob asosida fikr almashish, munozara yuritish hamda suhbat jarayonida o‘z fikrini asoslab berish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi aniqlandi. Monologik nutq esa o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, voqea-hodisalarni izchil bayon etish, o‘z munosabatini erkin ifodalash hamda nutqiy madaniyatini takomillashtirishda muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur nutq shakllarini uyg‘un rivojlantirish

(cc) BY

o‘quvchilarda til birliklaridan ongli va samarali foydalanish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yo‘ldoshev Q. Ona tili o‘qitish metodikasi. - Toshkent: O‘qituvchi, 2013. - 256 b.

2. Ne’matov H. Til va nutq madaniyati. - Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2012. - 240 b.

3. G‘ulomov A. O‘zbek tili o‘qitish metodikasi. - Toshkent: O‘qituvchi, 1998. - 272 b.

4. Mirtojiev M. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. - Toshkent: O‘qituvchi, 2004. - 300 b.

5. Львов М. Р. Методика развития речи младших школьников. - Москва: Просвещение, 1985. - 176 с.

6. Шанский Н. М. Методика преподавания русского языка в школе. - Москва: Просвещение, 1997. - 320 с.

7. Passov E. И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. - Москва: Просвещение, 1991. - 223 с.

(cc) BY